

УДК 343.13

В. В. Локтіонова

кандидат юридичних наук
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського**РОЗМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ТА КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ,
ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ДОВКІЛЛЯ**

Статтю присвячено комплексному дослідженню розмежування таких видів кримінальних правопорушень, як злочини та кримінальні проступки, вчинені у сфері довкілля. Проведено аналіз ознак, за якими можна розмежувати злочини та кримінальні проступки, вчинені у сфері довкілля.

Ключові слова: злочини, кримінальні проступки, злочини, вчинені у сфері довкілля, кримінальні проступки, вчинені у сфері довкілля.

Необхідність розмежування злочину та інших правопорушень, вчинених у сфері довкілля, виникає постійно. Це пов'язано з тим, що значна частина злочинів подібна до кримінальних проступків (у нашому дослідженні, відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції [8], під кримінальними проступками слід розуміти передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [2] діяння, які мають судову юрисдикцію й не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю), відбувається їх безпосереднє зіткнення.

Адміністративне право, виконуючи значні регулятивні й запобіжні функції, спрямоване також і на протидію, в тому числі правопорушенням у галузі довкілля [6, с. 80–84]. Однак аналіз різних джерел, які стосуються проблем розмежування злочинів і кримінальних проступків, вчинених у сфері довкілля, показує, що чітких рекомендацій щодо підстав розмежування вказаних видів кримінальних правопорушень ні на законодавчому рівні, ні серед науковців не існує.

Метою статті є комплексне дослідження щодо розмежування злочинів і кримінальних проступків, вчинених у сфері довкілля.

При розгляді цього питання ми обмежуємося лише аналізом правових актів, які стосуються питання про розмежування кримінальних правопорушень, тобто злочинів і кримінальних проступків. Перелік кримінальних проступків у сфері довкілля на сьогодні містить глава 7 КУпАП "Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури" (ст. 52–83¹, ст. 85–91⁴).

За своїми об'єктивними ознаками кримінальні проступки у сфері довкілля зовні подібні злочинам у цій сфері. У зв'язку з цим великого значення набуває виявлення науково обґрунтованих критеріїв розмежування злочинів і кримінальних проступків, вчинених у сфері довкілля. У теорії переважає думка, відповідно до якої злочини й кримінальні проступки розмежовують за

ступенем суспільної небезпечності чи "шкідливості". Однак ці ступені в кількісному відношенні не визначені ні в довідковій літературі, ні в законі, ні серед науковців, і зробити це неможливо, оскільки математично точними, чітко визначеними чисельними вираженнями сутність злочину й кримінального проступку не вираховують. Саме тому І. П. Голосніченко зазначає, що поняття "шкідливість" виступає в ролі родового щодо поняття "небезпечність". Проступки мають різний ступінь шкідливості, цей ступінь може підвищуватися й сягати нової якості – суспільної небезпечності [1, с. 3–5].

З цього випливає, що суспільна небезпека – сукупна властивість усіх ознак правопорушення, які разом визначають характеристику діяння й можуть оцінюватися тільки у взаємозв'язку з іншими ознаками. Такої ж думки дотримується законодавець. Конструюючи склад злочину, він оперує і кількісними (повторюваність, неодноразовість, рецидив), і якісними (місце, час, спосіб, форма вини, наявність групи тощо) категоріями. Злочином суспільно небезпечне діяння стає тоді, коли характер і ступінь суспільної небезпечності для панівних у суспільстві відносин змушують законодавця протидіяти йому кримінально-правовими засобами.

Суспільну небезпечність діяння визначають не тільки його зовнішніми, фактичними та об'єктивними ознаками, а й суб'єктивними. При цьому неприпустимо перебільшувати значення й віддавати перевагу якійсь одній з цих ознак у визначенні суспільної небезпечності діяння, передусім, не можна переоцінювати значення вини. Сутність суспільної небезпечності діяння слід визначати, виходячи з його спрямування на певні об'єкти (основні інтереси, цінності суспільства), тобто як посягання на них. Такий підхід передбачає визнання вини структурним елементом суспільної небезпечності діяння.

Головне заперечення проти визнання вини структурним елементом суспільної небезпечності діяння зводять до того, що в такому випадку довелось б розглядати дії неосудних, які заподіяли шкоду суспільним

інтересам, не як суспільно небезпечні, тому що багато вчених суспільно небезпечність діяння поділяють на об'єктивну (дії неосудних і невинні дії) та суб'єктивну (винні дії) [5, с. 116–117].

Суспільна небезпечність діяння впливає на процеси правотворчості (криміналізації й декриміналізації) та застосування кримінально-правових норм (кваліфікації діяння й індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання). Крім того, суспільна небезпечність діяння є критерієм класифікації злочинів у законі про кримінальну відповідальність і теорії кримінального права.

Законодавець визначає не самі по собі об'єктивно суспільно небезпечні діяння, а дії вольові, тобто такі, що перебувають під контролем свідомості та волі особи, – дії винні. При цьому від суб'єктивних ознак залежить не тільки ступінь суспільної небезпечності діяння, а, насамперед, визнання самого діяння суспільно небезпечним. Лише незначну кількість суспільно небезпечних діянь визнають злочинами незалежно від форми й виду вини. Для більшості злочинів характерна умисна вина, а для деяких з них необхідна наявність мотиву та мети. Крім того, залежно від форми вини різним буде ступінь суспільної небезпеки однакових за об'єктивними ознаками дій, що відображають у різниці їх покарання.

Злочином має визнаватися лише таке діяння, ступінь суспільної небезпеки якого (з урахуванням інших критеріїв криміналізації в їх взаємозв'язку) досяг рівня, що вимагає протидії таким діянням кримінально-правовими засобами. У разі недотримання цієї умови виникне так зване розходження між суспільною небезпечністю діяння та його протиправністю – надмірна криміналізація діяння. За умов надмірної криміналізації виникає невідповідність між правосвідомістю законодавця, з одного боку, і правосвідомістю правозастосовчих органів та більшості населення – з іншого.

Це призводить до повного незастосування або виняткового застосування на практиці кримінально-правової норми за значного поширення дій, що зазначені в законі як злочини, або до притягнення до відповідальності осіб, дії яких формально протиправні, але позбавлені необхідного для злочинців рівня суспільної небезпеки. Розбіжність між суспільною небезпечністю діяння та його протиправністю може мати місце також і в разі втрати діянням характеру суспільно небезпечного внаслідок зміни в соціально-політичному житті країни за відсутності декриміналізації діяння [5, с. 134].

За умов надмірної криміналізації й не своєчасної декриміналізації діяння, яке втратило необхідний ступінь суспільної небезпеки, суспільна небезпечність діяння буде своєрідною нейтралізуючою ознакою щодо протиправності. Тобто відсутність необхідного рівня суспільної небезпечності діяння як матеріальної ознаки злочину свідчитиме про відсутність самого злочину. Цим здебільшого й зумовлено фактичне незастосування значної кількості норм чинного Кримінального кодексу (далі – КК)

[3] України за значного поширення дій, передбачених статтями Особливої частини.

Наука кримінального права виокремлює в суспільній небезпеці якісну й кількісну сторони. Стаття 65 КК України, визначаючи загальні засади призначення покарання, вказує на необхідність урахувати в тому числі й ступінь тяжкості вчиненого злочину. Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, засоби виправлення й ресоціалізації засуджених застосовують з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки й мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання [5, с. 83].

Характер суспільної небезпеки визначають ті суспільні відносини, на які вчинене посягання, тобто об'єкт злочину. У системі Особливої частини КК України злочини розташовані не у вільному порядку, а залежно від тієї значущості, якою законодавець наділяє різні види суспільних відносин. Злочини, що посягають на однорідні суспільні відносини, належать до одного типу суспільної небезпечності. Тому правомірним є твердження про те, що характер суспільної небезпечності визначають місцем, яке злочин займає в системі Особливої частини КК України. Так, посягання на життя людини має один характер суспільної небезпечності, посягання на власність – інший.

Кількісну сторону суспільної небезпеки (її ступінь) визначають з урахуванням таких обставин: тяжкість заподіяних наслідків, особливості посягання (закінчено воно чи ні, вчинене однією особою чи групою осіб, який спосіб був застосований при вчиненні злочину тощо), характер вини, особливості суб'єкта злочину, тобто конкретні прояви ознак злочину. Так, умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК) має вищий ступінь суспільної небезпечності, ніж умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК) чи умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК); розбій (ст. 187 КК) суспільно небезпечніший, ніж крадіжка (ст. 185 КК), тому що передбачає застосування для заволодіння чужим майном найнебезпечнішого способу – насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Ступінь суспільної небезпеки злочину своє остаточне відображення має знайти в санкції кримінально-правової норми. Для того, щоб порівняти ступінь суспільної небезпечності двох злочинів, слід порівняти їх санкції. Чим суворіше покарання передбачає санкція статті, тим вищий ступінь суспільної небезпеки злочину. Ступінь суспільної небезпечності дає змогу відокремити один злочин від іншого, однакового за характером і ступенем суспільної небезпечності.

Слід підкреслити, що на практиці досить спірним є питання про розмежування злочинів та кримінальних проступків, вчинених у сфері довілля, оскільки близько 60% норм екологічного права, що містяться в КК України, подібні до норм, закріплених на сьогодні в адміністративному законодавстві. Об'єктивні

ознаки злочину та кримінального проступку виявляють схожість і полягають у порушенні тих самих правил: рибальства, полювання, заготівлі деревини, розробки надр, дотриманні пожежної безпеки в лісах, збереженні чистоти водяного і повітряного басейнів тощо. Тому при розслідуванні значених злочинів органи дізнання, слідства і суди найчастіше допускають юридичні помилки. Виходячи із цього, вирішення питання про розмежування злочинів і кримінальних проступків, вчинених у сфері довкілля, спрощують, коли фактори, що впливають на ступінь суспільної небезпеки правопорушень, ураховує законодавець безпосередньо в диспозиціях кримінально-правових норм.

У зв'язку із цим необхідно звернути увагу й на ту обставину, що злочини та "парні" їм кримінальні проступки мають однакову назву. Важливим є не тільки термінологічний збіг, але й те, що в подібних формулюваннях відповідні адміністративні проступки, з одного боку, і злочини – з іншого, посягають на однакові об'єкти, їх вчиняють у тих самих умовах, ті самі суб'єкти, з однаковою формою вини. Збігаються також і обставини їх вчинення, причини й умови (що особливо важливо з погляду кримінології, теорії та практики запобігання злочинам).

Тому своєчасне усунення правоохоронними органами порушень закону, кваліфікованих за ступенем суспільної небезпечності як адміністративні проступки, які з кримінологічної точки зору правомірно розглядати як передзлочинну поведінку, підриває саме підґрунтя, джерела відповідних злочинів. Наприклад, на конкретному об'єкті в результаті порушення посадовою особою правоохоронного органу адміністративного переслідування щодо службових осіб припиняють такі адміністративні правопорушення, як самовільне випалювання рослинності або її залишків (ст. 771 КУпАП). Зрозуміло, що ця протиправна діяльність, будучи вчасно не припиненою, при її продовженні та настанні шкідливих наслідків, передбачених ст. 245 КК України (знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, уздовж залізниць або інших таких насаджень), можуть призвести до вчинення не адміністративних порушень, а кримінально караних діянь.

Із кримінологічного погляду, у подібних випадках, коли внаслідок, наприклад, реагування прокурором на усунення порушень закону, порушення адміністративного провадження, інших заходів прокурорського реагування відбувається переривання дії такого виду кримінологічної детермінації, як наслідок: припиненням адміністративних правопорушень вдається запобігти їх розростанню, заподіяння ними великої шкоди, настанню тяжких наслідків, набуттю інших ознак відповідних злочинів.

При цьому слід зауважити, що КУпАП як одну з попередніх умов покладення адміністративної відповідальності передбачає відсутність у вчиненому порушенні ознак складу злочину. КУпАП встановлює пріоритет кримінальної відповідальності щодо

адміністративної. Так, відповідно до ч. 2 ст. 9 КупАП, адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не несуть відповідно до чинного законодавства кримінальної відповідальності. Основні ознаки, що надають можливість розмежувати злочин проти довкілля й екологічний адміністративний проступок, наводять, як правило, у КК України. Наразі до них належать повторюваність вчинення правопорушення проти довкілля, наявність умислу, систематичність, тяжкість наслідків, які свідчать про підвищену небезпеку, тощо. Так, порушення правил щодо боротьби з хворобами та шкідниками рослин кваліфікують як злочин (ст. 247 КК України), якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки. Якщо таких наслідків немає, діяння кваліфікують як адміністративне правопорушення (ст. 105 КУпАП). Ст. 240 КК України передбачає відповідальність за порушення встановлених правил охорони або використання надр, якщо це створило небезпеку для життя та здоров'я людей чи довкілля. Якщо вказаної небезпеки немає, порушення правил охорони надр тягне адміністративну відповідальність (ст. 57, 58 КУпАП). КК України має застосовуватися за найнебезпечніші правопорушення, кримінальна репресія не може бути масовою, а протидія злочинам у сфері довкілля не повинна відповідати тим чи іншим уподобанням політичних еліт. У спірних випадках конкуренції між злочинами та кримінальними проступками перевага повинна віддаватися кримінальним проступкам. Такий висновок ґрунтується на принциповому положенні кримінального права, що всі сумніви повинні тлумачитися на користь винного [4, с. 44].

Висновки. Таким чином, у КК України основою розмежування злочину та кримінального проступку, вчиненого у сфері довкілля, найчастіше визнають розмір заподіяної шкоди, а також місце та спосіб вчинення кримінального правопорушення. Вважаємо, що у зв'язку із введенням до кримінального права інституту кримінального проступку, слід визначитися із правовою природою норм, передбачених ч. 1 ст. 238, ч. 1 ст. 239, ч. 1 ст. 239¹, ч. 1 ст. 239², ч. 1 ст. 241, ст. 247, ст. 248, ст. 249, ч. 1 ст. 252, ч. 1 ст. 253, ст. 254 КК України.

Список використаної літератури

1. Голосніченко І. П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права : монографія / І. П. Голосніченко. – Київ : Вища школа, 1991. – 207 с.
2. Карпушин М. П. Уголовная ответственность и состав преступления / М. П. Карпушин, В. И. Курляндский. – Москва : Юрид. лит., 1974. – 232 с.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // ВВР України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
4. Локтіонова В. В. Суспільно-небезпечні наслідки у злочинах проти довкілля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Локтіонова. – Харків, 2013. – 260 с.

5. Митрофанов І. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Щербатих О. В., 2009. – 632 с.
6. Поліщук Г. С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти довкілля / Г. С. Поліщук // Право України. – 2003. – № 3. – С. 80–84.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122 (із змінами та доповненнями).
8. Концепції реформування кримінальної юстиції : Указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2015.

Локтионова В. В. Разграничение преступлений и уголовных проступков, совершенных в сфере окружающей среды

Статья посвящена комплексному исследованию разграничения таких видов уголовных правонарушений, как преступления и уголовные проступки, совершенные в сфере окружающей среды. Проведен анализ признаков, по которым можно разграничить преступления и уголовные проступки, совершенные в сфере окружающей среды.

Ключевые слова: преступления, уголовные проступки, преступления, совершенные в сфере окружающей среды, уголовные проступки, совершенные в сфере окружающей среды.

Loktionova V. Differentiation of Crimes and Misdemeanors Committed in the Field of Environment

The article is an integrated study of distinction between such types of criminal offenses as environmental crimes and environmental misdemeanors.

Feature analysis has made it possible to differentiate environmental crimes and environmental misdemeanors.

The views of prominent scientists in administrative and criminal laws are presented concerning clear distinction between certain types of offenses.

The study proves that, in case of disputed competition between crimes and misdemeanors, preference should be given to criminal misdemeanors.

The study emphasizes the necessity to implement the Conception of criminal justice reform in Ukraine. It has been determined that the Criminal Code of Ukraine distinguishes between environmental crimes and environmental misdemeanors on the basis of damage amount as well as a place and a method of committing a criminal offense.

The suggestion is given to determine the nature of certain norms stipulated by Section VIII of the Criminal Code of Ukraine "Crimes against the environment".

Key words: offenses, criminal offenses, crimes in the area of environment, criminal offenses in the area of environment, delinquency in the area of environment.